

Forrás: <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2013/4/jakab-gyorgy-a-koz-os-tortenelem-szethordasa-04-01-09/>

Jakab György

A közös történelem széthordása¹

Több mint tíz éve foglalkozom a közép-európai történelemoktatás összehasonlító történetével.² Nagyon sok konferencián, többoldalú történelemtanári megbeszélésen vettem részt. Ezeken a találkozókön nagyon sok előrelépés történt. Megismertük egymás álláspontját. Megfogalmaztuk, hogy miben tudunk egyetérteni, miben vitatkozunk, és miben gondolkodunk másképp a közös történelemről. Úgy gondolom, hogy az elmúlt évtizedben valamennyi közép-európai országban sikerült tompítani a történelemkönyvekben megjelenő ellenséges beállításon: az „ők és mi” típusú szembenállás nagymértékben csökkent a tantervekben és talán a történelemórák többségében is.

Ugyanakkor azt is gondolom, hogy – miközben a korábbi nézetkülönbségek fokozatosan elhalványultak, finomodtak – újabb típusú eltérések és különbözőségek alakultak ki a közép-európai országok hivatalos történelemszemléletében és közgondolkodásában. Ennek nyilvánvalóan az az oka, hogy az ezredfordulón komoly politikai átrendeződés történt a régióban. Új országok születtek, a térség bekerült az Európai Unióba, ami szükségképpen megváltoztatta az itt élő emberek és közösségek identitását és jövőképét. Mindez óhatatlanul átértelmezte a múlthoz, a közös történelemhez való viszonyunkat is.

Számomra az is nyilvánvaló, hogy ezeket a változásokat ugyanúgy közösen kell értelmeznünk, mint ahogy korábban közösen próbáltuk csökkenteni a történelemkönyvekben megjelenő antagonisztikus ellenségképeket. Ezért a továbbiakban megpróbálom röviden – a vita érdekében provokatívan – felvázolni azokat a változásokat, amelyek – véleményem szerint – új megvilágításba helyezték a közép-európai közös történelmet, az itt élők történelmi közgondolkodását és közvetlen témánkat, a történelemoktatást is. Példáimat a szlovák-magyar viszonylatból hozom, de úgy gondolom, hogy a vázolt tendenciák az egész régióra érvényesek.

Az osztozkodás kényszere

(A francia-német és a szlovák-magyar közös történelemkönyv különbsége)

Közismert, hogy a francia-német politikai és kulturális közeledés adott mintát és lendületet annak a folyamatnak, amely során a közép-európai térség országai között is megindultak az egyeztetések a történelemtanítás, illetve a történelemkönyvek vonatkozásában. Ennek a folyamatnak a keretében egyre sokrétűbb kapcsolatok alakultak ki a szlovák és a magyar történészek, illetve történelemtanárok között. Folyamatossá váltak a találkozók, egyre több kölcsönös tanterv- és tankönyvbírálat készült, és – a francia-német együttműködés példáját követve – komolyan fölvetődött egy közös szlovák-magyar történelemkönyv elkészítésének lehetősége is. Persze már az ezredforduló előtt – a közös történelemkönyv tervezésének „romantikus” időszakában – is látszott, hogy a szlovák-magyar változat létrehozása sokkal nehezebb és bonyolultabb lesz, mint a példaadó francia-német közös tankönyv megalkotása. Ezt azonban akkor inkább csak kihívásnak tekintettük. Ma már világosabban látható, hogy a két vállalkozás több szempontból is eltérő alapra épül, ami nagymértékben meghatározta és

Jakab György: A közös történelem széthordása

meghatározza lehetőségeit és eredményeit is. Itt most csak két fontos momentumot emelek ki:

1. A francia-német együttműködést leginkább azzal a metaforával lehetne jellemezni, hogy két korábban haragvó szomszéd igyekszik megbékélni egymással. Ebben az esetben tehát két olyan szereplőről van szó, akik önmagukat (önmaguk múltját) viszonylag pontosan definiálták már, viszonyrendszerük szimmetrikus, s megegyezésük két autonóm fél kölcsönös érdekezésszerűségére épül. Ezzel szemben a magyar-szlovák együttműködés mindenekelőtt arra hasonlít, amikor hosszas veszekedés és civakodás után – erőszakos külső beavatkozást is elszenvedve – a válást követően egyezkedni próbálnak a korábbi házas felek. Itt tehát nem két jól elhatárolható és definiálható fél egyezkedik, hanem a korábbi szerves összetartozás közösségéből önállósodó, sok tekintetben bizonytalan és frusztrált oldal:
 - Még roppant frissek a sebek, a szép közös élmények feledve lettek, a veszteségek miatti önsajnálát és hibáztatás jellemzi alapvetően ezt a viszonyt.
 - A viták és megbeszélések nagyobb része a hajdan volt közös vagyon feletti osztozkodással telik, amelyben nagyon nagy szerep jut az előítéleteknek és a gyanakvásnak.
 - Ebben a helyzetben roppant módon jellemző az identitásválság, illetve az identitáskeresés: mindkét félnek – most már önmagában – újra kell definiálnia önmagát, saját megváltozott identitását.

(Francia-német viszonylatban erre a helyzetre legfeljebb Elzász-Lotaringia történelmi helyzetének értelmezése emlékeztet. Ennek a területnek a megítélésében ugyanis komoly véleménykülönbségek és feszültségek alakultak ki a francia és a német szakemberek között az etnikai és kulturális keveredés, valamint a területi hovatartozás gyakori változatai miatt.)

2. Alapvető különbség mutatható ki a francia-német és a magyar-szlovák viszony között jövőkép tekintetében is. Az előző esetében az 1950-es évek óta tetten érhető a közös Európa, majd konkrétan az Európai Unió építésének ideálja, amely nemcsak az ún. nagypolitika szintjén jelent meg, hanem a szélesebb közvélemény számára is elfogadottá vált. Az Európai Unióban domináns szerepet játszó németek és franciák számára – úgy tűnik – a közös Európa víziója elegendő jövőképnek bizonyult ahhoz, hogy korábbi nemzeti ideológiájukkal szembenézzenek, hogy múltbéli sérelmeiket közösen feldolgozzák, hogy a múltat lezárják, eltemessék. Ez a kifejezés ebben az esetben nagyon pontos, hiszen a múlt eseményeinek ilyen jellegű feldolgozása nagymértékben hasonlít az ún. gyászmunkához. Ezzel szemben sem a magyar, sem a szlovák közgondolkodásban nem tapasztalhatunk ilyen jellegű – „múltat feledtető”, „közös jövőt építő” – jövőképet. Nincs közösen építendő „Közép-Európa” víziónk, mint ahogy az Európai Unióba való belépésünk sem a korábbiaknál szorosabb együttműködésünk érdekében történt. A szlovák közgondolkodás lényegében el van foglalva azzal, hogy több évszázados nemzetépítési programja betetőzéseként végre megteremthette önálló (nemzet)államát, a magyar közgondolkodás pedig – külső ellenség híján – a belső megosztottság olyan fokára jutott, hogy lassan már legitim magyar-magyar történelemkönyvet sem lehet készíteni, nemhogy közös magyar-szlovák tankönyvet.

A párbeszéd nehézsége

A szlovák és a magyar történelmi közgondolkodást – így a történészek és a történelemtanárok munkáját is – tehát az osztozkodás kényszere hatja át. Különösen nehéz helyzetben vannak emiatt az általános és középiskolai történelemtanárok, hiszen mindkét ország történelemoktatása mindmáig arra a XIX. századi hagyományra épül, amelynek alapvető célja a nemzetállam-építés segítése, az egységes nemzetállami történelemszemlélet kialakítása. Ez azt jelenti, hogy a kötelező történelemoktatás feladata, hogy egységes múltszemléletet alakítson ki egy adott ország minden lakójában. Más szóval az alapvető funkciója éppen a homogenizálás, a másságok, a különbözőségek eltüntetése. És ez nemcsak az oktatási rendszert finanszírozó államhatalom oldaláról jelentkezik igényként, szükségletként, hanem az emberek, az állampolgárok oldaláról is. *Gyáni Gábor írja: Mindaddig, amíg a nemzetállam a legfőbb (bár korántsem egyedüli) legitím lététér, melyet személy szerint mindenki elfoglalhat magának, addig az iskola sohasem szabadul meg a kulturális homogenizációs feladattól. Anyanyelvből, egészen ritka kivétellel, mindig csak egy van; anyanyelvi (így történelmi tudatot is magában rejtő) kultúrából az emberek döntő hányada számára szintúgy csak egy van, tehát joggal elvárható minden egészséges nemzettől, hogy egységes kulturális kód révén integrálja beleszületett tagjait...*³

A két ország történelemtanárainak találkozóin tehát az alapvető kérdés az, hogyan lehet a közös múltat nemzetállami keretekben értelmezni. A közös hagyományból, az együtt élő emberekből, a tárgyi értékekből ki és mi tartozzon az egyik és másik félhez. Reménytelen, de mégis azon kell vitatkozni, hogy – mondjuk:

- Bél Mátyás/Matej Bel mennyiben tekinthető magyarnak, illetve szlováknak; hogy mit jelent Petőfi Sándor/Alexander Petrovič szlovák, illetve magyar identitása, hogy L'udovit Stur/Stúr Lajos, vagy Kossuth Lajos/ L'udovit Kosut jó magyar és rossz szlovák, vagy rossz magyar és jó szlovák volt-e;
- hogy a mai Szlovákia, illetve Magyarország területén született német, magyar, szlovák, zsidó származású tudósok, művészek és sportolók melyik állam dicsőségétábláját gazdagítsák; - hogy Pressburg/Pozsony/Bratislava mennyiben tekinthető magyar, illetve szlovák /netán német/ városnak;
- hogy a budapesti Andrássy utat, vagy éppen a Parlament épületét építő szlovák anyanyelvű munkások melyik állam történelméhez tartoznak.

Az osztozkodás szakaszai

Az elmúlt évtizedekben – az önálló Szlovákia megalakulásával és nemzetépítő törekvéseivel párhuzamosan – látványosan megváltozott a közös múltról folytatott szlovák-magyar diskurzus – mind a közoktatásban, mind pedig a közgondolkodásban fölerősödött az osztozkodás kényszere. A rendelkezésre álló terjedelem rövideje miatt itt most csak három olyan tényezőnek a változásait vizsgálom, amelyek jogcímet, hivatkozási alapot szolgáltatnak arra, hogy a közös múlt értékeiből a szlovák és a magyar fél mennyit tekint a magáénak. A három tényező a következő: etnikum, terület, államiság.

Az ezredforduló előtt

A XX. század utolsó évtizedeiben a közös múltat egyértelműen a magyarok uralták. Ezt a felfogást nevezte a tavalyi prágai konferencián⁴ Dusan Kováč „magyar nacionalizmusnak”, amely „minden híres magyaros nevű egyént a magáénak mond”. Dusan Kováč Lénárd Fülöp Nobel-díjas orvos példáját hozta fel, aki lényegében a német tudományos élet

Jakab György: A közös történelem széthordása

szereplője volt. Közvetlen magyar vonatkozása „csupán” abban nyilvánult meg⁵, hogy 1918 előtt Pozsonyban született – „így őt is magyarnak tartják” – mondta Kováč.

Ez a magyar-központú felfogás a dualista korszak magyar nemzet(állam)-építő történelemszemléletéből ered, de napjainkban is megfigyelhető a magyar közgondolkodásában és iskolai oktatásban. A XIX. század végén ugyanis a nemzetépítési ideológia – a nemzetiségek folyamatos tiltakozása mellett – összemosta, homogenizálta a magyar állam és a magyar etnikum fogalmát: a magyar állam területén élőket (anyanyelvüktől függetlenül) a „magyar nép” (etnikum) tagjának tekintette, akik a „magyar anyaföldön” élnek.

A XX. század elejéig ez még nem igazán okozott gondot a magyar történelemkönyvekben, hiszen a történelemoktatási kánon szerint a „magyar” mint kifejezés egyszerre jelenthette az államot és az etnikumot, amely ugyanazon a területen él. Mindez persze problematikussá vált „Trianon után”, amikor a „magyar” kifejezés már mást jelent kulturális és politikai értelemben. Ugyanakkor a magyar közgondolkodásban és iskolai oktatásban folyamatosan jelen vannak a XIX. századi nemzetállami hagyományok.

A közös történelem kezelésében megmutatókozó magyar dominancia – többek között – azért is maradhatott fenn, mert a szlovák történelemszemlélet sokáig nem is tudta, nem is próbálta betölteni a számára kínáló teret. Az 1990-es évek előtt a szlovák történelemkönyvek szlovák szempontból nagyjából üresen hagyták a közös történelem lapjait: a Nagymorva Birodalom dicsősége ugyan megalapozta a szlovákok történelmét, de utána a barbár magyarok „ezer éven” keresztül elnyomták a szlovákokat, akiket hosszú álmukból majd csak a XIX. században vertek föl az ún. nemzetébresztők, akik nyomán a XX. század végére a szlovákok végül elnyerték önálló nemzetállamukat.

A szintén a XIX. században fogant szlovák nemzetépítő ideológia tehát az általunk vizsgált három elemből – etnikum, terület, államiság – sokáig csak az etnikum, a nép történetét tekinthette folytonosnak. E felfogás szerint az elnyomott nép folyamatosan szemben állt a magyar állam magyarosító törekvéseivel és szükségképpen ellenségként tekintett elnyomóira. Ez az ellenségkép sokáig tartotta magát.⁶ Jól mutatják ezt a két ország korabeli tankönyvei, amelyek az antagonisztikus szembenállást mutatták: a magyar tankönyvek hősei a szlovák tankönyvekben, mint népelnyomó urak jelentek meg; a szlovák tankönyvek hősei pedig mint szeparatista lázadók vagy börtöntöltelékek.

Az elmúlt évtizedben

Az önálló szlovák állam megalakulása után fokozatosan megkezdődött a közös történelem korábban üresen hagyott lapjainak szlovák benépesítése. Az elnyomott szlovák nép története mellé egyre inkább bekerült a szlovák állam mai területének történelme. A területi elv birtokbavételét látványosan mutatja a Prokopp Sándor hovatarozásáról folytatott sportdiplomáciai vita. Prokopp Sándor az 1912-es stockholmi olimpiai játékokon aranyérmert nyert sportlövészetben az Osztrák-Magyar-Monarchia képviselőjében. A korábbiak értelmében természetesen felkerült a magyar olimpiakonok dicsőségáblájára, miközben persze az osztrákok is magukénak tekintették. Az ezredforduló után a Szlovák Olimpiai Bizottság úgy döntött, hogy a kassai születésű Prokopp Sándor (Alexander Prokop) kerüljön föl a szlovák dicsőségáblára is. (A sort persze lehetne még folytatni, hogy Prokopp cipszer identitású lévén jó eséllyel pályázhatna német babérokra is, de itt most nem ez a feladatunk.) A területi birtokbavétel tehát azt jelentette, hogy az elmúlt évtizedben a közös történelem egyre több – korábban magyarnak tekintett – eleme vált szlovák illetőségűvé azáltal, hogy a mai Szlovákia területén történt, vagy található.

Jakab György: A közös történelem széthordása

Leegyszerűsíti a helyzetünket, hogy ezekhez a szlovákiai mozgásokhoz igazából nem kapcsolódik magyar változás. Sokat finomodik a hangnem, megjelenik a multiperspektivikus történelemszemlélet, roppant izgalmas módszertani változásokat láthatunk a magyarországi történelemkönyvekben, de a geopolitikai helyzet megváltozására nem igazán reagálnak a történelemkönyvek. Ez sok tekintetben érthető is, hiszen míg a szlovák nemzetépítés egyik legaktívabb korszakát éli – ráadásul inkább a jövőbe tekintve, addig Magyarországon mintha inkább a jövőkép bizonytalanodott volna el, ami szükségképpen felerősítette a múltba nézést.

Egy momentumot érdemes még ezzel kapcsolatban kiemelni. A szlovákiai magyarság – talán éppen a fent mondottak miatt – fontosnak tartja, hogy elkészüljön a saját identitásának megfelelő történelemkönyv, amelyet nem Pozsonyban, de nem is Budapesten írnak.

Napjainkban

Napjainkban további átrendeződések történnek ezen a területen, amelynek lényege az, hogy a szlovák fél teljes egészében benépesíti és birtokba veszi a közös történelem rá vonatkozó részeit. A nép és a terület jogcíme mellett sok esetben az államiság „visszavetítése” is megjelenik a közös történelem vonatkozásában.⁷

Ennek számtalan finom és – többé-kevésbé – igazolható formája van. Ha például helytörténeti értelemben azt hallgatja az ember Pozsony egyik gyönyörű terén, hogy Pozsony koronázó város, ahol a „mi királyainkat” koronázták, akkor ezt történetileg is korrekt idegenforgalmi látványosságként tudom kezelni. De ha a mellettem álló amerikai barátom este lelkendezve arról beszél, hogy milyen szép ceremónia keretében koronázták meg a szlovák királyokat és milyen érdekes a szlovák korona, akkor... már nem tudom olyan boldogan szemlélni az ünnepséget.

Az ide tartozó tipikus példa Alexander Béla, nemzetközi híró orvos és radiológus. Alexander Béla Késmárkon született és egy ideig ott is dolgozott, a Cipszer Orvos- és Gyógyszerész Egyesület titkáráként. Élete nagyobb részét azonban már Budapesten töltötte, ahol az egyetemen tanított. A nemzetközi szakirodalomban azonban egyre inkább már mint Vojtech Alexander, vagy Adalbert Alexander szlovák orvos jelenik meg személye a magyar vonatkozások nélkül.

A sort még lehetne folytatni, de inkább abba hagyom. Úgy gondolom, hogy ezeket a folyamatokat csak közösen lehet kezelni. Nekünk magyaroknak most talán nehezebb dolgunk van, hiszen nem igazán vagyunk mozgásban. Görcsösen ragaszkodunk múltbeli ideáljainkhoz, miközben csúszik ki a kezünkől a közös múlt. A szlovák félhez hasonlóan ugyanis a többi szomszédos ország is elkezdte az együttélés évszázadainak saját hősökkel történő benépesítését. Akit eddig mi magyarnak, vagy hungarus tudatú honfitársunknak tekintettünk a múltban, arról a szomszédos országok tankönyveiben már úgy olvashatunk mint horvát, román, szerb, ruszin hősök, akiket sok esetben a névátírások miatt sem tudunk azonosítani.

Egy szubjektív megjegyzéssel szeretném zárni mondandómat. Számomra a történelemoktatásnak alapvetően közösségteremtő, sok tekintetben vallásos funkciója van. Ezt ahhoz szoktam hasonlítani, mint amikor gyerekkoromban a szüleim este leültek az ágyam szélére, és mesélni kezdték családunk történetéről. A dédnagyapám dacos – hősie, ám önpusztító – ellenszegüléseiről, a nagymamám emberfeletti családösszetartó erőfeszítéseiről, a bolond, de szeretnivaló nagybácsikról, a családra szégyent hozó, ezért kitagadott unokatestvéréről... Ezzel nem azt akarom mondani, hogy a történelemtanításnak

nem kell tárgyyszerűnek lennie, és az elfogultság felülírhatja az igazságtartalmakat. Csupán arra szeretnék utalni, hogy a történelemtanítás szertartása mögött mindig ott áll egy közösség – és annak a jövőképe. Számomra Trianont nemcsak azért nehéz feldolgozni, mert elvesztettünk területeket, városokat, a múltunk fontos darabjait, hanem azért is, mert elveszítettem természetes viszonyulási lehetőségeimet ruszin és szlovák őseimhez. Szeretném, ha megőrizhető lenne továbbra is az a közösség, amelyben különböző etnikumú őseim jól megférnek egymással.

JEGYZETEK

- ¹ „Közép-Európa és Franciaország 1918–1941: nagyhatalmi determinációk, nemzetállami alternatívák Nemzetközi workshop az ENRS program keretében.” Budapest, 2012. szeptember 26-27-ei tanácskozás A történelemtankönyvek szerepe a történelmi emlékezet formálásában szekciójában elhangzott előadás szerkesztett változata.
- ² JAKAB György (2001): Közös történelem – különböző nézőpontok. Szlovák és magyar történelem-és társadalomismereti tanárok együttműködése. *Új Pedagógiai Szemle*. 51. évf. 10. sz. 6-16. Uő (2007): Lehet-e közös magyar-szlovák történelemtankönyvet írni? I. *Iskolakultúra*. 17. évf. 8-10. 38-48.; Uő (2007/2): Lehet-e közös magyar-szlovák történelemtankönyvet írni? II. *Iskolakultúra*. 17. évf. 11-12. sz. 50-62.; Uő (2008): A magyar nemzeteszme változásai és a történelemtanítás kánonja. *Iskolakultúra* 18. évf. 5-6. 3-28.; JAKAB György – KRATOCHVÍL, Viliam – Ifj. LATOR László – VAJDA Barnabás (2009): Magyar és szlovák történelemtanárok együttműködése. *Új Pedagógiai Szemle*, 59. évf. 2. sz. 76-95; JAKAB György (2009): Történelemtankönyveink ideológiai hátteréről. *Könyv és Nevelés XI. évf. 3. sz.*; CZOCH, Gabor – JAKAB, György (2009): L'histoire dans l'école primaire hongroise d'aujourd'hui. *Le cartable de Clío (Revue suisse sur les didactiques de l'histoire)* No. 9. 145-151.
- ³ GYÁNI Gábor (1997): Mit várhat az iskola a szkeptikus történetírástól? *Új Pedagógiai Szemle*, 47. évf. 4. sz. 96.
- ⁴ *Az én hőszám – a te ellenséged: A visegrádi országok (V/4) nemzeti történelmének pozitív és negatív szereplői a szomszéd államok történetírásában* című konferencia. Prága, 2011. december 1-3. (Vö. [BÓNA László – BÉNYI Klaudia: Beszámoló Az én hőszám – a te ellenséged: A visegrádi országok \(V/4\) nemzeti történelmének pozitív és negatív szereplői a szomszéd államok történetírásában c. nemzetközi történetészkonferencia előadásairól. Történelemtanítás, XLVII. \(Új folyam, III.\) évf. 1. sz.](#))
- ⁵ Annyiban mindezt érdemes kiegészíteni, hogy néhány évig a budapesti egyetemen tanított.
- ⁶ Lényegében ezen ellenségkép tompítása érdekében kezdődött el a két ország történészeinek és történelemtanárainak párbeszéde a '90-es években.
- ⁷ Egyre több jelzés érkezik arról, hogy a külföldi közvélemény felé Szlovákia hivatalosan szlovákként jelenít meg olyan történelmi személyiségeket – akár a területi elv, akár az etnikai elv alapján – akiket korábban egyértelműen a szlovákok is a magyar kultúrához soroltak. Legutóbb egy athéni koncerten aposztrofálták egyértelműen szlovákként Bartók Bélát és Liszt Ferencet.
Bővebben:
<http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:38rP3e0oPRkJ:index.hu/belfold/2013/01/18/bartokot-es-lisztet-szlovakkent-adtak-el/+&cd=1&hl=hu&ct=clnk&gl=hu>